

KRISTJÁN JÓHANN JÓNSSON

HETJUR OG HUGMYNDIR

Um endurritanir og túlkanir Gríms Thomsen á fornum textum

ÞESSI GREIN fjallar um túlkanir Gríms Thomsen á miðaldertextum og spurt er hvert markmið þeirra hafi verið. Svarið er að í túlkun sinni, hvort sem hún birtist í þýðingum, endursögnum eða hliðartextum til þess að skapa nýtt samhengi, leitast Grímur alltaf við að sýna fram á að íslenskar miðaldabókmenntir eigi erindi við skandinavískan samtíma. Þá skoðun byggir hann á því að sögurnar greini frá dyggðum sem voru rómantísku stefnunni þóknanlegar. Þar með má segja að hann leggist nokkuð djúpt í greiningu norrænnar menningar.

Ýmsir hafa látið að því liggja og á ýmsum tímum að skilningur okkar á rómantísku stefnunni sé grunnur og rómantískar hugmyndir eigi dýpri rætur í samtímanum en við höldum.¹ Belgísk-ameríski bókmenntafræðingurinn Paul de Man (1919–1983) hefur einnig vikið að því hvers vegna rannsóknir á rómantísku stefnunni og bókmenntum hennar í Evrópu séu ekki meiri en raun ber vitni.² Þær eru fjarri því að vera fullnægjandi segir hann og bætir við:

Engin leið er að skýra þessa vöntun með dvínandi áhrifum rómantísku stefnunnar á „nú tíma“-hugsun. Þvert á móti hefur hinn rómantíski vandi mótað viðfangsefni söguskoðunar og bókmenntagagnrýni. Þau meginatriði sem nútímaleg aðferðafræði og hugmyndafræði hverfast um, má næstum alltaf rekja beint í bókmenntaarf rómantíska skeiðsins.³

1 Kristján Jóhann Jónsson, *Grímur Thomsen. Þjóðerni, skáldskapur, þversagnir og vald* (Reykjavík: Bókmennta- og listfræðastofnun Háskóla Íslands og Háskólaútgáfan, 2014), 16–39, 98–134, 135–203.

2 Paul de Man, *The Rhetoric of Romanticism* (New York: Columbia University Press), 1984.

3 „In no way can this lack be attributed to a decline in the influence of romanticism upon ‘modern’ thinking. On the contrary, the problem of romanticism continues to dominate

Bókmenntaarfur rómantíska skeiðsins er víðtækur en sennilega smækkum við hann oft í því sem sagt er og skrifað í stað þess að íhuga hann eins og þörf krefur. Með þessum orðum er ekki ætlunin að gera lítið úr því sem gert hefur verið, heldur minna á að margt er enn ógert. Það gildir ekki síst um íslenska miðaldamenningu og þann menningararf sem rómantíska stefnan beindi sviðsljósinu að og túlkaði á átjándu, níttjándu og tuttugustu öld, og bjó til að ýmsu leyti.

Jaðarinn leitar miðjunnar

Lars Lönnroth, sem er Íslendingum að góðu kunnur, hefur talað um skandinavíska endurreisn sem hófst um miðja átjándu öld:

Niflungahring Wagners mætti kalla hápunkt viðamikils hugmyndafræðiverkefnis sem hleypt var af stokkunum í Norður-Evrópu um miðja átjándu öld: misnotkun á norrænum goðsögnum og fornum íslenskum skáldskap í því augnamiði að staðfesta nýja rómantíska sýn: Hið háleita norður. Stundum er talað um þetta verkefni sem skandinavíska endurreisn... en ber að mínu mati ekki að skilja sem endurreisn sannra fornorrænna hugsjóna, frekar sem aðlögun, endurtúlkun, og að nokkru leyti afskræmingur á fornum íslenskum skáldskap í ljósi nýrra fagurfræðikenninga sem skutu rótum hjá evrópskum menntamönnum á seinni helmingi átjándu aldar.⁴

Við þetta mætti bæta að því hefur verið haldið fram að kvæði Ossians, sem James Macpherson birti 1762–3, hafi í senn ýtt undir áhuga á töfrum

the other problems of historiography and literary criticism. The main points around which contemporary methodological and ideological arguments circle can almost always be traced directly back to the romantic heritage“, sama rit, 48.

- 4 „Wagner's *Ring of the Nibelung* may be said to represent the culmination of a vast ideological project that was launched in Northern Europe around the middle of the eighteenth century: the exploitation of Old Norse myth and early Icelandic poetry for the purpose of establishing a new Romantic ideal, that of the Nordic Sublime. It was a project that is sometimes referred to as the 'Scandinavian Renaissance' ... should be understood, I think not primarily as a revival of genuine Old Norse ideals but rather as a systematic adaptation, reinterpretation, and partly as a distortion, of old Icelandic poetry in the light of new aesthetic theories that started to develop among European intellectuals during the latter half of the eighteenth century,“ Lars Lönnroth, *The Academy of Odin. Selected papers on Old Norse literature* (Odense: University Press of Southern Denmark, 2011), 381.

frumstæðs og frábrugðins skáldskapar og vakið áhuga á Skandinavíu til forna.⁵

Frá sjónarhóli Bretlands og Mið-Evrópu hafa Norðurlönd lengi verið jaðarþjóðir, tengdar fortið og frumstæðum veruleika. Skandinavisminn svokallaði, sem Grímur Thomsen studdi, var pólitísk stefna og hugmyndafræði, spröttin af þessari jöðrun, tilraun til þess að rétta hlut Norðurlanda og bregðast við rússneska stórveldinu og sameiningu þýsku ríkjanna.⁶ Ísland varð á 19. öld að nokkru leyti menningarlegt miðsvæði Norðurlanda og þar með í augum Evrópubúa skrýtnast af öllu sem einkennilegt gat talist af þeim jaðri Evrópu. Skýr mynd af því birtist í bókinni *Ísland, framandi land* þar sem raktar eru sagnir af furðum Íslands.⁷

Grímur Thomsen hélt fyrirlestur í Kaupmannahöfn 1846 og ræddi stöðu Íslands í Skandinavíu og reyndar einnig stöðu Skandinavíu í Norður-Evrópu.⁸ Skandinavisminn var rökrétt framhald af hugmyndum norrænnar borgarastéttar um frelsi og völd. Um skandinavisma er rætt í tveimur nýlegum bókum þar sem pólitískar og menningarlegar röksemdir skandinavista eru til umræðu.⁹ Í bókinni *Landnám* er einnig fjallað um ris og hnig skandinavismans.¹⁰

Grímur Thomsen (1820–1896) var bókmenntafræðingur og skáld, embættismaður í utanríkisþjónustu Dana, þingmaður og bóndi á Bessastöðum. Hann gaf út um miðja 19. öld tvær sýnisbækur íslenskra miðaldabókmennta.¹¹ Í þessum bókum eru stutt atriði úr íslenskum bókmenntaarfi, aðallega konungasögum og Íslendingasögum. Sögubrotin eru endurritudd á dönsku, Grímur valdi þau, þýddi og endursagði, og þau birtust í nýju

5 Alison Finlay, „Thomas Gray’s translations of Old Norse poetry,“ *Old Norse Made New. Essays on the Post-Medieval Reception of Old Norse Literature and Culture*, ritstj. David Clark og Carl Phelpstead (London: Viking Society for Northern Research, University College London, 2007), 4.

6 Guðjón Friðriksson, *Jón Sigurðsson. Ævisaga I* (Reykjavík: Mál og menning, 2002), 354–355.

7 Sumarliði Ísleifsson, *Ísland. Framandi land*, (Reykjavík, Mál og menning, 1996).

8 Grímur Thomsen, *Íslands stilling i det øvrige Skandinavien, fornemmelig i literær Henseende: Et Foredrag holdt i det Skandinaviske Selskab, den 9de Januar 1846, af Grímur Thomsen, Mag. Art.* [sérprentaður fyrirlestur] (Kaupmannahöfn: Reitzel, 1846).

9 Jón Yngvi Jóhannsson, *Landnám. Ævisaga Gunnars Gunnarssonar*, (Reykjavík: Mál og menning, 2011), 222–231 og Kristján Jóhann Jónsson, *Grímur Thomsen*, 164–180.

10 Jón Yngvi Jóhannsson, *Landnám*, 222–231.

11 Grímur Thomsen, *Udvalgte Sagastykker I*, (Kaupmannahöfn: Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug, 1846) og *Udvalgte Sagastykker II*, (Kaupmannahöfn: Iversens forlag, 1854).

samhengi í bókunum hans tveimur vegna þess að þeim var ætlað nýtt hlutverk. *Sagastykker* eða *Sögubrot* Gríms eru snemmbúið en áhugaverð tilraun til þess að endursegia eða þýða norrænan bókmenntaarf inn í skandinavíska samtíma, þau eru eins konar *Íslendingaþættir* á dönsku þó að yfirleitt sé talið að útgáfusaga Íslendingaþátta hefjist með útgáfu *Fjörutíu Íslendinga-þátta* 1904. Að vísu kom út bókin *Sex söguþættir* í umsjá Jóns Þorkelssonar 1855,¹² árið eftir að Grímur gaf út *Sagastykker II*.

Í þessari grein er fyrst og fremst valið til skoðunar úr *Sögubrotum* Gríms efni þar sem sagt er frá hraustum, hæfum og siðlegum manni sem sækir utan af jaðrinum og inn að miðju valdsins. Það töldu róttækir, danskir borgarar sig vera að gera á þessum tíma og í *Sögubrotunum* reynir Grímur að tengja sögur af slíkum einstaklingum við eigin stétt og sjónarmið. Hann var frjálssyndur ungur maður af borgarastétt og vildi að miðaldabókmenntirnar yrðu frelsandi textar þeirra sem landið erfðu.

Sögubrot Gríms Thomsen eru mótuð af hugmyndum rómantísku stefnunnar og ætlunin með útgáfu þeirra var að sannfæra Dani og aðra Skandínava um gildi íslenskra miðaldabókmennta fyrir nútímann og framtíðina. Hreyfing Skandínavista vildi hefja Ísland og íslenska menningu til vegs og virðingar á skandinavískum vettvangi.¹³ *Sögubrot* Gríms hafa hins vegar ekki verið lesin eða rædd út frá þessu sjónarhorni þó að bent hafi verið á þetta áður.¹⁴ Þessar tvær bækur eru engu að síður markvert dæmi um viðleitni til þess að endurrita íslenskar miðaldabókmenntir og sýna fram á varanlegt gildi þeirra í nútímanum. Rómantíska stefnan einkenndist af söguhyggju og fylgjendum hennar var mikið í mun að sýna fram á ótvírætt gildi fortíðarinnar. Þekking á sögu og náttúru var að þeirra mati ómissandi ef ætlunin var að skilja hver við værum og hvert við stefnum.

Hugmyndin með *Sögubrotunum* er greinilega sú að stuttar sögur geti náð eyrum fólks sem lítið þekkir til norræns bókmenntaarfs. Útgáfa þeirra er jafnframt til vitnis um þá hugmynd að bókmenntaarfurinn eigi erindi til almennings og þar kveður við rómantíska tón. Saga, menning, þjóðarandi og náttúra voru á rómantísku skeiði talin hafa mótandi áhrif á persónuleikann og þekking á forfeðrunum og menningu þeirra jafngildi sjálfsþekkingu.

12 Ármann Jakobsson, *Íslendingaþættir. Saga hugmynda*, Studia Islandica 63 (Reykjavík: Bókmennta- og listfræðastofnun Háskóla Íslands, Háskólaútgáfan, 2014), 20.

13 Grímur Thomsen, *Íslands stelling í det øvrige Skandinavien*, 1846.

14 Kristján Jóhann Jónsson, *Grímur Thomsen*, 192–203.

Hið yfirnáttúrulega, fjarlæga og löngu liðna fær nýtt gildi, eins og til dæmis kveðskapur Ossians sem minnst var á hér framar en söguhyggja rómantík-urinnar er víða til umræðu.¹⁵ Skáldsagan sprettur sömuleiðis fram sem bókmenntaform á nítjándu öld, túlkar liðna tíma og rennir stoðum undir nýja sjálfsmynd.¹⁶ Rithöfundar urðu frægir af sögum sem byggðu á fortíð og þjóðernishugmyndum, til dæmis mætti hér nefna Sir Walter Scott sem hefur orðið viðfangsefni margra fræðimanna. Í því menningarumróti sem ríkti um miðbik 19. aldar horfðu menn til fortíðar í leit að fordæmum og fyrirmyndum nýrra samfélagsforma og gilda.

Stuttar sögur úr miðaldabókmenntum höfðu áður komið út í Kaupmannahöfn¹⁷ í þrem bindum á dönsku. Müller, ritstjóri þessara verka, var áður kennari Árna Helgasonar sem síðar varð kennari Gríms Thomsen svo líklegt er að hann hafi ungur þekkt útgáfur Müllers. Í vali sínu á sögum leitast Müller við að sýna ágæti forfeðranna almennt en í bókum Gríms er önnur og þematískari hugsun.

Udvalgte Sagastykker I og II

Í fyrra bindi *Udvalgte Sagastykker* (1846) eru tuttugu sögubrot af forn-mönnum. Útgefandi þess bindis var félagsskapur sem hét „Selskabet for trykkefrihedens rette brug“, tengdist frjálslyndisstefnu og skandinavisma og til hans töldust um það bil 4000 manns.¹⁸ „Félag þeirra sem vildu nota prentfrelsið á réttan hátt“ var stofnað 1835 en leið undir lok 1848 tveimur árum eftir útgáfuna á fyrra bindi *Udvalgte Sagastykker*, enda fengu Danir prentfrelsi með stjórnarskránni 1849. Útgefendur *Dansk Folkeblad* stóðu á bak við þetta félag.

15 Sveinn Yngvi Egilsson, „Óðinn sé með yður‘: Fjölismenn og fornöldin,“ *Guðamjöður og arnarleir. Safn ritgerða um eddulist*, ritstj. Sverrir Tómasson (Reykjavík: Háskólaútgáfan 1996), 261–294; *Arfur og umbylting. Rannsókn á íslenskri rómantik* (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík/Akademían, 1999).

16 Charles Taylor, *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), 286 og áfram.

17 Peter Erasmus Müller, *Sagabibliotek med Anmærkninger og Indledende Afhandling* (Kaupmannahöfn: Dorothea fal. Schultz, 1817–1820).

18 Sigurd Nielsen, „Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug,“ *Historiske Meddelelser om København IV*, (Kaupmannahöfn: Selskabet for Københavns historie, 1954–1957), 225–364.

„Félagið um rétta notkun prentfrelsis“ var borgaralegur, frjálslyndur félagsskapur sem barðist fyrir málfrelsi en gegn ritskoðun. Borgararnir vildu þrengja hag konungs og aðalsmanna og nota málfrelsið í skoðana- og hagsmunabaráttu sinni. Markmið félagsins náðist með stjórnarskránni og hlutverki þess lauk þar. Eðlilegt er að líta á sögu þessa félags í beinu framhaldi af frönskum og amerískum byltingum, frelsisþróun í Mið-Evrópu sem smám saman breiddist út á jaðrana og sókn borgarastéttar sem í krafti iðnbyltingar sölsaði undir sig eignir, völd og orðræðu.

Í seinna bindi *Udvalgte Sagastykker* (1854) eru tuttugu og þrjú sögubrot. Útgefandi *Sagastykker II* var eins og áður kom fram Iversens forlag. Hjá þeirri útgáfu komu út merkar bækur sem ætlað var að efla áhuga á íslenskum bókmenntum og norrænum miðaldatextum, eins og til dæmis kvæðasafnið *Snót* og *Bjowulfs Drape, et gotisk Heltedigt fra forrige Aartusinde*.

Í vali Gríms Thomsen á sögubrotunum sem hann endurritar má gjörla sjá áhrif samtímans. Sögunum í sýnisbókum Gríms er ætlað að styðja sjónarmið málfrelsis og frjálslyndisstefnu og sýna auk þess klassískar dyggðir og skapgerðareinkenni sem hann staðhæfði, meðal annars í tveimur markverðum bókmenntagreinum, að einkenndu norrænar fornþekktir og gerðu þær jafngildar klassískum ritum Grikkja og Rómverja.¹⁹ Slíkra dyggða leitaði borgarastétt Evrópu í bókmenntum miðalda til þess að gera þær að sínum og sanna jafnframt að fulltrúar borgaralegs frelsis og réttlætis ættu sér langa fortíð. Sýnisbækur Gríms eru skýrt dæmi um þá endurritun sem André Lefevere ræðir í bók sinni um þýðingar, endurritun og hagræðingu bókmenntaarfsins:

Hvort sem endurritarar vinna þýðingar, bókmenntasögu eða ágrip, uppflettirit, sýnisbækur, gagnrýni eða ritstýrðar útgáfur, þá aðlaga þeir og hagræða að einhverju marki upprunalegu verkunum sem unnið er með, venjulega í þeim tilgangi að þau falli að hugmyndafræðilegum og skáldskaparfræðilegum meginstraumi eða -straumum samtímans. Þetta kann einnig að vera mest áberandi í alræðisríkjum, en mismunandi „túlkunarskólar“ í opnari þjóðfélögum munu hafa svipuð áhrif á endurritun.²⁰

19 Kristján Jóhann Jónsson, *Grímur Thomsen*, 176.

20 André Lefevere, *Þýðingar, endurritun og hagræðing bókmenntaarfsins*, María Vigdís Kristjánsdóttir þýddi (Reykjavík: Þýðingasetur Háskóla Íslands, 2013), 31.

Grímur endurritar sögurnar, breytir þeim og ritstýrir út frá markmiðum útgáfunnar. Sögukaflarnir eru stuttir, og stundum erfitt að verjast þeirri hugmynd að þeir séu nánast eins og dæmisögur, samdar af Grími sjálfum að gefnu tilefni. Mörgum þeirra er fylgt úr hlaði með skýringum eða þeir sviðsettir með hliðartexta (*paratext*). Hliðartextar eru markverð fyrirbæri vegna þess að þeir geta skýrt ætlun höfundar með texta eða hvernig hann hyggst stjórna móttöku textans. Bókmenntafræðingurinn Gerard Genette segir um hliðartexta:

Hvað sem fagurfræðilegum ætlunum líður skiptir litlu hvort hliðartextinn fer vel við meginefnið eða „lítur vel út“. Honum er ætlað að tryggja það markmið sem höfundurinn stefnir að. Til þess að það geti gerst verður hliðartextinn að vera eins og hólfi í skipastiga sem liggur milli þess sem í textanum segir og reynsluþekkingar eða reynsluheims þeirra sem við textanum taka (ég bið forláts á þessu grófa myndmáli) og jafna þannig hlut þeirra.²¹

Í sýnisbókunum tveimur reynir Grímur eins og áður sagði að „byggja skipastiga“ til að sýna Dönum fram á ágæti íslenskra fornbókmennta. Til þess þurfti að endurrita á dönsku og matreiða stuttar sögur þannig að Danir gætu skilið þær þó að þeir þekktu ekki uppruna þeirra. Auk þess þurfti að skrifa hliðartexta sem vísuðu í einstakar sögur og handrit og sýna hvernig íslenskar bókmenntir, sérstaklega miðaldabókmenntir, gætu orðið haldreipi norrænnar manngerðar sem skildi og þekkti uppruna sinn og náttúru og jafnframt söguleg réttlætning nýrrar borgarastéttar og frjálslyndisstefnu. Ef rætur hennar standa í norrænum miðöldum er búið að tengja hugmyndastrauma í líkani menningarlegs Darwinisma og viðhorf borgarastéttar eðlileg eða náttúruleg þróun. Hér er langa nót að að draga eins og segir í merkri bók.

Grímur Thomsen var einlægur fylgismaður rómantísku stefnunnar en batt bagga sína ekki alveg sömu hnútum og þjóðfrelsissinnaðir landar hans

21. „Whatever aesthetic intention may come into play as well, the main issue for the paratext is not to ‘look nice’ around the text but rather to ensure for the text a destiny consistent with the author’s purpose. To this end, the paratext provides a kind of canal lock between the ideal and relatively immutable identity of the text and the empirical (sociohistorical) reality of the text’s public (if I may be forgiven these rough images), the lock permitting the two to remain ‘level’,“ Gerard Genette, *Paratexts. Thresholds of Interpretation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 407–408.

gerðu. Hann var hlynntur skandinavisma og þjóðernishugmyndir hans voru þess vegna bæði undir evrópskum og amerískum áhrifum. Skandinavistar vildu sameina hina norrænu þjóð eða nokkrar „skyldar þjóðir“ í einu ríki eins og gert var þegar Þýskaland og Frakkland urðu til og reyndar flest önnur stórveldi álfunnar. Innifalin í hugmynd skandinavistanna um norrænt ríki var meiri háttar viðurkenning á íslenskri menningu sem kjarna skandinavískrar menningar og íslenskrar tungu sem móðurtungu þessara þjóða. Skýrt dæmi um þetta er fyrirlestur Gríms sjálfs í félagi skandinavista sem áður var vísað til.²²

Sögubrot Gríms snúast að meira og minna leyti um grunnildi: sannsögli, hreinskilni, kjark og hógværð. Manngildishugsjónir rómantísku stefnunnar ráða vali og mótun efnisins og niðurstaðan verður önnur en sú sem sagnaritarar á 13. og 14. öld hafa líklega ætlað sér. Jafnframt eru í *Sögubrotunum* aðalleikarar af tvennum toga. Annars vegar er hlutverk aðkomumanns sem býr yfir áðurnefndum dyggðum eða einhverjum þeirra, stéttarstaða hans er úr miðbiki miðaldasamfélagsins en sagan er þroskasaga hans. Hann er á uppleið og stendur betur í lok sögunnar en hann gerði í upphafi. Hinn aðalleikarinn er herra settur, oft konungur en vantar einhverjar áðurnefndra dyggða, ef ekki allar. Hliðartextar sýnisbókanna beina viðtökum í átt að markmiði útgefanda eins og minnt var á í tilvitnun í Genette hér að framan og sjá má hér:

(úr Knýtlinga sögu, k. 22)

Pálmatóki hafði drepið föður Sveins Tjúguskeggs, Harald blátönn, konung í Danmörku. Sveinn tjúguskegg, fóstursonur Pálmatóka, er talinn hafa verið samsekur honum því að hann elskaði ekki föður sinn. En þegar hann varð kóngur byrjaði hann þó að hugsa um föðurhefnd, bæði vegna þess að honum líkaði illa hvernig hið volduga fríríki Jómsvíkinganna blómstraði og vegna þess að föðurbróðir Pálmatóka og erkióvinur, Fjölnir, æsti Svein stöðugt upp gegn honum. Pálmatóka var boðið í erfidrykkju föðursins en það var einnig snara sem Sveinn konungur hafði snúið þeim Jómsvíkingum.²³

22 Kristján Jóhann Jónsson, *Grímur Thomsen*, 169–180.

23 „Palmatoki havde dræbt Svend tveskjægs fader Harald blaåtand, konge i Danmark. Svend tveskjæg, Palmatokis fostersøn, menes at have været hans medvider, thi han elskede ei sin fader. Men da han blev konge, begyndte han dog at tænke paa faderhævn, dels fordi han

Seinna verður aftur vikið að sögubroti um Pálna-Tóka.²⁴ Þar er boðskapurinn sá að heimskir og svikulir konungar eigi að víkja en hraustir og vel stæðir einstaklingar að fá aukin völd og virðingu.

Þættir af konungum og hirðmönnum þeirra hafa að líkindum verið túlkaðir á annan hátt í upphaflegra umhverfi.²⁵ Í bók sinni *Íslendingaþættir. Saga hugmyndar* vikur Ármann Jakobsson að nokkrum þekktum þáttum og ræðir inntak þeirra. Þar á meðal er *Íslendings þáttur sögufróða*, en sú frásögn er einmitt fremst í *Sögubrotum* Gríms frá 1846. Ármann spyr hvaða erindi þessi þáttur gæti átt í *Morkinskinnu* og kemst að þeirri niðurstöðu að erindi hans þar sé að varpa ljósi á persónuleika Haralds harðráða sem í *Morkinskinnu* telst vera velunnari kveðskapar og sagnaskemmtunar og sérstakur vinur Íslendinga.²⁶ Hinn sögufróði Íslendingur sem segir frá vísar einnig í Halldór Snorrason, hirðmann Haralds og féлага í herferðum og segist hafa lært söguna af honum heima á Íslandi. Ármann bendir réttilega á að sú tilvísun væri óskiljanleg ef þátturinn er lesinn sem smásaga en ekki í samhengi *Morkinskinnu*.

Í sýnisbók Gríms birtist þátturinn um sögufróða Íslendinginn hins vegar einmitt sem smásaga og heitir nú „Sagafortælleren“ eða „Sagnamaðurinn“.²⁷ Hliðartextinn segir okkur að Haraldur konungur hafi verið herforingi og ævintýramaður, hraustur og vopndjarfur en líka ágjarn og undirfórull. Allt eru þetta konunglegir eiginleikar en konungurinn gerir í frásögn Gríms eiginlega ekkert nema draga sig í hlé og leyfa hinum sögufróða Íslendingi að spreyta sig og afla sér vinsælda. Hliðartextinn segir jafn-

ikke med glæde saa Jomsvikingerne mægtige fristat blomstre frem, dels fordi han jævnlig blev ophidset mod Palnatoki af dennes farbroder og dødsfjende Fjöltnir. Gravøllet efter faderen, hvortil Palnatoki var indbudt, var ogsaa dennegang den snare, kong Svend lagde Jomsvikingerne.“ Grímur Thomsen, *Udvalgte Sagastykker* I, 69.

24 Frá Pálna-Tóka er sagt í *Jómsvíkinga sögu* sem kom út í nýrri útgáfu Hins íslenska fornritafélags 2018. Þorleifur Hauksson og Marteinn Helgi Sigurðsson gáfu út. Einnig er ástæða til að minna á doktorsritgerð Þórdísar Eddu Jóhannesdóttur frá 2016: *Jómsvíkinga saga. Sérstaða, varðveisla og viðtökur*.

25 Aðgengileg útgáfa af *Íslendingaþáttum* er til dæmis í 3. bindi *Íslendingasagna* (Svart á hvítu 1987, útgefendur Bragi Halldórsson, Jón Torfason, Sverrir Tómasson og Örnólfur Thorsson). Við þetta mætti bæta að þau sögubrot Gríms sem tengjast Ólafi helga Haraldssyni og Haraldí harðráða Sigurðarsyni eru í ýmsum útgáfum af sögum þessara konunga og þeir miðaldertextar sem minnst er á í greininni eru einnig í mörgum tilvikum aðgengilegir á neti.

26 Ármann Jakobsson, *Íslendingaþættir*, 105.

27 Grímur Thomsen, *Sagastykker* I, 1–3.

framt að Íslendingurinn Halldór Snorrason hafi stöðugt fylgt konungi og þær upplýsingar koma í staðinn fyrir samhengi *Morkinskinnu* og útskýra hvernig Íslendingurinn þekkir söguna. Jafnframt er því þá komið til skila að sannsögull Íslendingur hafi verið hægri hönd konungs á frægðarárum hans og það er sannað og staðfest þegar hinn sögufróði Íslendingur, arftaki hans, kemur í höllina. Samhengi *Morkinskinnu* er gefið upp á bátinn en í staðinn bent á garpskap og sannsögli Íslendinga og tengsl þeirra við göfugustu syni Skandinavíu.

Hetjur og skáld

Sagnaþættir Gríms virðast valdir í því augnamiði að gera hlut Íslendinga sem mestan og einnig að hlaða undir hvern þann sem kemur utan af jaðrinum, með menningarauðmagn og visku þjóðarsálar, inn í hallir valdamanna. Grímur Thomsen og H.C. Andersen áttu það sameiginlegt að vera í jaðarstöðu hæfileikamanna af borgarastétt og lægri millistéttum í dönsku samfélagi á þessum tíma þegar byltingar skóku álfuna og los var komið á aldagamla stéttskiptingu í konungsríkinu og nýlendum þess.²⁸ Að sjálfsögðu þurfti Grímur að hafa trú á því að gáfur, félagsleg færni og sterk menningarhefð gætu vegið upp á móti ættgöfgi og hinu sjálfgefna valdi sem fylgdi því að vera fæddur til aðalstignar. Að því leyti átti hann samleið með Dönum af rísandi milli- og borgarastétt. Nokkur sögubrotanna í sýnisbókunum urðu síðar að yrkisefnum í ljóðum Gríms. Þar er ort um hrausta og gáfaða menn sem koma utan að, en eru ekki sjálfsagðir handhafar valds eins og aðalsmennirnir. Þeir freista engu að síður gæfunnar í höllinni eða takast ódeigir á við tignari og valdameiri andstæðinga.²⁹

Sagnamaðurinn í endursögn Gríms kemur fátækur en glæsilegur í höll Haralds konungs, skemmtir allri hirðinni fram undir jól og segir að lokum söguna af Miklagarðsför Haralds sjálfs sem framhaldssögu á jólum, án þess að hafa nokkra tryggingu fyrir því að Haraldur sé sáttur við hans útgáfu af sögunni, eða útgáfu Halldórs Snorrasonar ef nánar er að gáð.

28 Kristján Jóhann Jónsson, „Með dauða kráku, drullu og stakan tréskó,“ *Skáldlegur barnshugur. H.C. Andersen og Grímur Thomsen*, ritstj. Katrín Jakobsdóttir (Reykjavík: Mál og menning, 2005), 13–37.

29 Grímur Thomsen, *Ljóðmáli I–II* (Reykjavík: Snæbjörn Jónsson, 1934), I 26, 65, 68, 76; II 12, 33, 80.

Haraldur lofar því einu að láta ekki á sér sjá hvað honum finnist, hvernig sem saga Íslendingins verði. Sagan slær í gegn. Í höllinni þótti sumum Íslendingurinn ofmetnast meðan aðrir höfðu gaman af.³⁰

Hin sterka sagnahefð er að mati söguhöfundar eða ritstjóra í réttum höndum á Íslandi. Það kemur skýrt fram að Íslendingurinn sögufróði hefur enga bakhjarla, hann stendur einn, sagnakunnáttan er hans auðmagn og dugir honum til þess að komast í dáleika við konung. Einnig er minnt á að hinn sögufróði Íslendingur sé ungur og fagur en fátækur. Að því spurður hvort hann kunni eitthvað segist hann kunna nokkrar sögur. Hógværð, heiðarleiki og hugrekki eru þær dyggðir sem hér er byggt á. Kaflinn í riti Gríms er nokkuð skilmerkileg endursögn á „Íslendingi þætti sögufróða“ í *Fornmanna sögum* VI frá 1831 (kaflí 99). Orðalag er þó einfaldað lítilla og lagað að samtíma en hliðartextinn segir okkur að Haraldur hafi tvær hliðar og á öllu sé von.

Annað sögubrotið í fyrra bindinu er einnig byggt á *Fornmanna sögum* VI frá 1831, kaflí 43–46, og fjallar um Halldór Snorrason.³¹ Frásagnirnar tengjast gegnum aðalpersónurnar og Harald harðráða en í seinni sögunni ber mun meira á gallaðri skapgerð og slöku siðgæði konungsins.

Sá Halldór Snorrason sem Grímur segir frá í *Sagastykker* er heilsteypur, kjarkmikill og fylginn sér. Seinna orti Grímur sögukvæði um Halldór og fræðimönnum þótti lýsingin svo jákvæð að þeir töldu víst að Grímur væri að lýsa sjálfum sér.³² Það er ólíklegt en kvæði Gríms um Halldór Snorrason er í samræmi við lýsingu á þeim manni í *Fornmanna sögum* og fellur vel að hugmyndum Gríms og kenningum um norræna skapgerð, þjóðaranda, sögu og menningu.

Í hliðartexta með kaflanum um Halldór Snorrason³³ er rifjað upp að sagt er frá sama Halldóri og þeim sem nefndur var í fyrstu sögunni. Hann dvaldist með konungi í Miklagarði, kom síðar til Noregs og var þar um hríð við hirð hans. Tekið er fram að Halldór hafi hvorki þolað ágirnd

30 „Da talte folk meget om denne gammen; nogle sagde, at den Islænder var altfor kjæk, at fortælle høit en saadan saga, og de gade vidst, hvorledes saadant huede kongen; andre fandt Islænderen fortalte godt, men andre fandt det modsatte.“ Grímur Thomsen, *Sagastykker* I, 2.

31 *Fornmanna sögur. Eptir gömlum handritum*. VI. *Saga Magnúsar góða ok Haralds harðráða ok sona hans* (Kaupmannahöfn: Hið konúngliga norræna fornfræða félag, 1831), 240–251.

32 Kristján Jóhann Jónsson, *Grímur Thomsen*, 258–259.

33 Grímur Thomsen, *Sagastykker* I, 3.

(gjerrighed) né nisku konungs og konungur skemmt sér við að espa upp hinn óbilgjarna og stolta Halldór.

Halldór selur konungi skip (sem konungur hafði að vísu áður tekið með valdi af lendum manni í Noregi og gefið Halldóri, Grímur sleppir því), konungur reynir að snuða hann í viðskiptum, greiðir ekki uppsett verð og segist ekki hafa handbæra peninga til þess. Halldór reynir aftur að fá þá greiðslu sem í frásögn Gríms er gengið út frá að honum beri með réttu en konungur „vék sér undan greiðslunni og lét á sér skilja að honum geðjaðist ekki að því að láta rukka sig, þó bannaði hann Halldóri ekki að fara“.³⁴

Halldór tekur þessu af stillingu en býr skip sitt og þegar byr er góður strunsar hann á næturþeli inn í svefnherbergi konungs og drottningar og hirðir vænan gullhring, væntanlega armhring, af drottningunni. Á þessari örlagastundu skilur konungur ekki hvað honum er fyrir bestu. Það gerir drottningin hins vegar og gefið er í skyn að Halldór hefði drepið konung ef hún hefði ekki gengið á milli. „Þá sagði drottningin: „láttu hann hafa hringinn sem hann krefst; sérðu ekki að hann stendur yfir þér með morð í augum?“ Hún tók hringinn og rétti Halldóri hann“.³⁵

Að nokkru leyti er þetta saga um að konungum beri að standa við gerða samninga og að þegar konungs geti náð rétti sínum ef þeir eru hugrakkir og ráðagóðir. Bragðvísir skilur hér á milli konungsins og hins íslenska garps. Herkænskan spyr ekki um stétt og stöðu en ýmislegt virðist ósagt um samskipti þessara tveggja og mætti túlka á ýmsa vegu.

Halldór virðist, bæði í sögubroti og kvæði, garpur sem á að verða fyrirmynd nýrra tíma. Hann er heiðarlegur, sannsögull, stoltur og djarfur. Hann fylgir konunginum eins og jafningi í herferðum og ævintýrum, reynist ekki minni maður og þegar þeim lendir saman beygir hann sig ekki fyrir tign konungs vegna þess að réttlætiskenndin bannar honum það.

Það er einnig athyglisvert að Grímur segir ekki í sögubroti sínu þann hluta sögunnar sem sagður er í 43. og 44. kafla *Fornmanna sagna* VI þó að hann vitni líka til þeirra kafla. Sé sá hluti sögunnar sagður má ljóst vera að Halldóri Snorrasyni og konunginum hefur samkvæmt heimild Gríms aldrei komið vel saman. Þvermóðska Halldórs hefur orðið konungi að

34 „slog det hen med betalingen, og lod sig mærke med, at han ikke holdt af at blive krævet, dog forbød han ei Haldor at reise“, Grímur Thomsen, *Sagastykker* I, 3.

35 „Da sagde dronningen: ‚fly ham ringen, som han forlanger; ser du ikke at han staar over dig med døden i øjet‘. Hun tog ringen og rakte den til Haldor,“ sama rit, 4.

ásteytingarsteini og einungis spurning um tíma hvenær þeir skilja í illu. Þegar forsögunni er kippt framan af eins og Grímur gerir, þá breytist sagan af Halldóri og konunginum í sögu af einum samningi milli konungs og hirðmanns. Konungurinn reynir að svindla, hirðmaðurinn lætur ekki bjóða sér það og hefur betur vegna hæfni sinnar og útsjónarsemi.

Grímur vitnar í *Fornmanna sögur* en einnig í Snorra Sturluson, III, kafla 37, en sú tilvísun er ekki vel skiljanleg vegna þess að útgáfan er ekki tilgreind. Höfundur virðist reikna með því að allir þekki það rit sem hann vísar til. Í Konungasögum Snorra frá 1816–1829 er rætt um Halldór Snorrason í III. bindi kafla 37 og sá kafla gæti hugsanlega verið uppspretta að kvæði Gríms um Halldór. Oft er hins vegar erfitt að rekja hvaðan textinn í *Sögubrotum* er kominn. Hann er fluttur milli tungumála og endurritaður. Líklegt er að Grímur styðjist að einhverju leyti við handrit Heimskringlu en þau eru ekki tilgreind nánar. Í bréfasafni Gríms kemur fram að hann fékk *Sagabibliotek* Müllers lánað hjá Jóni Sigurðssyni um það leyti sem hann tók saman sína eigin kafla en þar virðast engin sérstök áhrif sjáanleg.

Í sögubrotinu af *Brandi hinum örva*³⁶ stendur ungur hæfileikamaður enn sem fyrr frammi fyrir ágjörnum, og frekar illgjörnum konungi. Um þennan þátt fjallar Ármann Jakobsson í bók sinni og les hann inn í samhengi *Morkinskinnu*.³⁷ Ármann skilur þáttinn sem dæmisögu um hve mikilvæg stilling sé fyrir réttlátan konung. Þjóðólfur hefur gumað við konung af örlæti Brands vinar síns og Ármann telur jafnframt að konungur þoli ekki að heyra vini sína hæla öðrum fyrir dyggðir sem þeir hafi ekki tekið eftir hjá honum sjálfum.³⁸ Sú ályktun byggist á yfirsýn yfir *Morkinskinnu*. Í frásögn Gríms af Halldóri og Brandi einkennist fas konungs af ágirnd, nísku og yfirgangi en hann sér að sér þegar mannkostir Brands koma í ljós. Vafasöm framkoma konungs varpar ljósi á dyggðir Brands eins og hún varpaði ljósi á réttsýni og hreysti Halldórs Snorrasonar. Enginn hliðartexti fylgir en vitnað er í *Fornmanna sögur*. Brandur örvi reynist líka jafnoki konungs, rétt eins og Halldór í næstu frásögn á undan.

Þjóðólfur skáld hefur eins og áður sagði gumað við konung af vinsældum vinar síns og gjafmildi og konungur gerir nánast að segja at í þeim

36 Grímur Thomsen, *Sagastykker* I, 6–7.

37 Ármann Jakobsson, *Islendingaþattir*, 116–118.

38 Sama rit, 102–103.

félögum. Þjóðólfur er sendur í þrígang til þess að fara fram á að Brandur gefi konungi dýrar gjafir: fyrst skarlatsskikkju, síðan öxi og að lokum kyrtlinn sinn. Þjóðólfi ofbýður en gegnir þó og Brandur lætur refjalaust af hendi það sem um er beðið þangað til kemur að kyrtlinum. Af honum sker hann aðra ermina.

Kóngur skilur sneiðina og segir að þessi maður sé bæði örlátur og snjall. Hann sé að senda sér skilaboð um að þar sem konungur hafi aðeins þá höndina sem tekur en ekki þá sem gefur, þurfi hann ekki nema eina ermi. Sjálfsgagt hefur mörgum, bæði fyrr og síðar, fundist að þetta væri einmitt helsti vandi konunga. Eins og kunnugt er fór hrollur um handhafa konungsvalds í Evrópu eftir borgarabyltingarnar amerísku og frönsku. Í þetta skiptið skerst þó ekki í odda vegna yfirgangs konungsins.

Grímur Thomsen og skoðanabræður hans á fimmta áratug nítjándu aldar voru frjálshyggjumenn síns tíma, töldu rétt að skerða hlut aðals og konunga og frásögn Gríms af Brandi er jafnframt saga af grunnhyggnum konungi sem ásælist eignir þegna sinna, þó að tekist hafi að koma viti fyrir hann í þetta skiptið. Örlæti Brands, kjarkur og hreinskilni færa honum heiður og ágóða. Þessir endurrituðu textar eru dæmisögur um rétt siðferði og rétta hegðun metnaðargjarnra pílta af milli- og borgarastétt. Hvernig ber þeim að hegða sér sem sækja utan af jaðrinum og inn að miðju valdsins? Glæsibragur, ráðsnilld og hetjuskapur gætu verið góð byrjun.

Frásögninni af Brandi er fylgt eftir með stuttri sögu úr *Ólafs sögu helga*, af Arnljóti gellina.³⁹ Arnljótur er einfari og útlagi. Í sögubrotinu og síðar í kvæði túlkaði Grímur Thomsen hann sem rómantíska hetju. Hann er flóttamaður í fátæklegu húsi systur sinnar og mágs en búinn eins og konungur og með silfurdisk í farangri sínum og matast af honum á fjöllum.

Í sögubrotinu hefur Ólafur helgi kyrrsett Íslendinginn Þórodd Snorrason en leyft Gelli Þorkelssyni að fara heim. Þóroddur kann því afar illa að vera ekki frjáls ferða sinna eða eins og segir í textanum „at det ikke stod ham frit for, at drage hvorhen ham lystede“. Hann býðst því til þess að fara í skattheimtuferð fyrir konung. Sú ferð hefur orðið fyrri sendimönnum að bana en Þóroddur kys frelsið fremur en helsið þótt það kosti hann lífið, eins og sannur, frjálslyndur borgari á nítjándu öld „thi han ændsele ikke, hvorledes det vilde gaa ham, naar han kun maatte blive sig selv raadig.“

39 Grímur Thomsen, *Sagastykker* I, 8–13.

Í rás sögunnar gerist það síðan að Þóroddur og félagar hans eru sviknir af Jömtum sem ekki vilja greiða Noregskonungi skatt og eru trúrri Sviakonungi eða hræddari við hann. Illdeilur konunga hafa löngum verið hættulegar þegnum þeirra. Þóroddur sleppur frá Jömtum við annan mann. Hæfni einfarans Arnljóts, sem er engum háður, dugir til þess að bjarga Þóroddi og félag hans undan grimmd Sviakonungs og manna hans. Hér er einnig endurtekið það minni úr sögunni af Halldóri Snorrasyni að garpur sendir konungi kveðju sína. Tign konungs og hetjuskapur garpsins gera þá jafnviga og það er einmitt eitt af því sem lýðræðissinnar vildu heyra árið 1846.

Sögubrot af atriði úr *Jómsvíkinga sögu*⁴⁰ er lengra en hin og töluvert í það lagt. Þar stendur fylking hraustra manna og glæsilegra frammi fyrir illmenninu Hákon Hlaðajarli og liði hans. Sveinn tjúguskegg, Danakonungur, hefur leitt Jómsvíkinga í gildru og ginnir Sigvalda, foringja þeirra, til að strengja þess heit að hann muni reka Hákon Hlaðajarl af Noregi. Til þess ætlaðist hinn fláráði Danakonungur. Fyrir honum vakti ekkert annað en etja óvinum sínum saman. Frá því er greint í löngum hliðartexta.⁴¹

Hetjuskapurinn dugir Jómsvíkingum skammt gegn göldrum, grimmd og siðleysi Hákonar, sem fórnar syni sínum ungum til þess að fá ill öfl í lið með sér. Jómsvíkingar eru að lokum sigraðir og bundnir á einn streng og farið að höggva af þeim höfuðin með hæfilegu spjalli, samræðum og íhugunum því ekki má spilla góðri skemmtun með flaustri. Einmitt vegna þess að Hákon jarl og menn hans treina sér gleðina yfir aftökunum geta orðheppni, kjarkur og áræði nokkurra ungra Jómsvíkinga bjargað lífi þeirra þó að þeir bíði dauða síns og öll von virðist úti. Boðskapurinn er að einungis sá sem berst til síðasta blóðdropa, með öllum tiltækum aðferðum, á kost á sigri. Það liggur einnig í þessari sögu að hversu svart sem útlitið er þá er aldrei að vita nema þú fáir eitthvað út úr því að berjast uns yfir lýkur. Það er hins vegar ekki Hákon jarl sem skilur hvað spunnið er í hina ungu kapp. Hann er í þessari sögu heimskur og illur en Danakonungur fláráður og siðlaus.

Eiríkur, sonur Hákonar Hlaðajarls, er hins vegar bæði vitur og djarfur, þekkir hetjur þegar hann sér þær og tekur í flokk sinn þá Jómsvíkinga sem eftir lifa, þvert ofan í vilja föður síns. Vagn Ákason er hér aðalpersóna.

40 Sama rit, 13–23.

41 Sama rit, 13–14.

Með stóryrðum, ögrunum, dirfsku og hetjuskap ná hann og nokkrir aðrir að bjarga sér og fáeinum félögum sínum og vinna sig í náð hjá Eiríki jarli. Vagn Ákason er í þessari sögu ungur og fríður karlmaður sem með dirfsku, kjafthætti og bellibrögðum sigrast á óvinum, stéttskiptingu og vísu dauða og tekur þá konu sem hann vill. Hann er rétt eins og hinn sögufróði Íslendingur og Halldór Snorrason í eðli sínu ekki ólíkur dáninum hans H.C. Andersen eða jafnvel Hans klaufa sem gat nýtt sér dauða kráku, drullu og stakan tréskó til að vinna prinsessuna og konungsríkið. Það er nokkurt samhengi á milli ævintýraarfs miðalda og hetjusagna nútímans eins og bent hefur verið á.⁴² Hins vegar er það flókin spurning að hve miklu leyti það er fólgið í endurritun nítjándu aldar á miðöldum, sem milliliðar. Hér birtist þetta samhengi meðal annars í því að ungir menn eiga ný færi og möguleika í lífi sínu, ef þeir þora, geta og vilja.

Hættuleg gagnrýni á konungsveldið

Í nokkrum sögubrotanna kemur fram að bændur og aðrir mektarmenn beri af konungum þó að uppsetning sögunnar sé ekki beinlínis sú að alþýðuhetjan komi af jaðrinum og inn að miðju valdsins og takist á við þá sem þar sitja.

Til dæmis um þetta mætti nefna stuttan kafla um kristnitökuna sem snýst um það þema að konungar hafi ekki vit á við bændahöfðingja. Byggt er á því að gáfur bændahöfðingjans og goðans Þorgeirs á Ljósavatni hafi leitt kristnitöku Íslendinga í höfn án blóðsúthellinga meðan konungum Dana og Norðmanna hafi orðið það á að heyja löng stríð vegna kristni. Þjóðirnar ákváðu að sættast, segir Grímur í endursögn sinni, gegn vilja beggja konunganna. Því er komið áleiðis að þjóðin og bændahöfðingjar hennar taki skynsamlegar ákvarðanir og hafi vit fyrir konungum. Hjá Dönum og Norðmönnum gekk allt seinna vegna árásargirni og græðgi kónganna.

Sögubrotið sem heitir *Slagð Haralds harðráða*, sótt í *Morkinskinnu*, er eiginlega á gráu svæði og fjallar bæði um viðhorf þegnanna til konungsvaldsins og ímynd og skapgerð konunga.

Frásögnin snýst fyrst og fremst um þrjá höfðingja sem einnig leika stór hlutverk í frásögn *Fornmanna sagna*. Konungur hefur tekið danska

42 Kristján Jóhann Jónsson, „Abraham, Njáll og Byron,“ *Gripla* 13 (2002): 147–162

sendimenn höndum, heldur þeim í fangelsi á laun en gefur þeim líf gegn því að þeir fari til meintra stuðningsmanna Haralds, beri á þá fé og þykist vera sendimenn Sveins Danakonungs í leit að liðveislu gegn Haraldi. Síðan eiga þeir að gefa Haraldi skýrslu um viðbrögðin. Konungur leggur með öðrum orðum gildru fyrir þegna sína og gengur út frá því að hann eigi óvini meðal þeirra. Í frásögninni í *Fornmanna sögum* er það skýrara að sendimennirnir fara til margra stuðningsmanna Haralds.

Sá fyrsti sem sagt er frá í sögubroti Gríms er Einar þambarskelfir. Hann er í andstöðu við konung, eins og skýrt kemur fram hjá Grími,⁴³ og dettur ekki í hug að leyna því. Hins vegar telur hann það ekki skipta máli ef ráðist yrði gegn landinu og konunginum. Þá hyggst hann verja land sitt og konung með öllum tiltækum ráðum. Það er að hans mati það sem honum ber að gera. Næstur er Þórir á Steig sem tekur við fjármunum hinna fólsku sendimanna og talar hlýlega um Svein konung. Síðastur þessara þriggja í sögunni er Högni Langbjörnsson sem lýsir yfir einlægum trúnaði við Harald.

Haraldur fer seinna um ríki sitt, hrekur suma af löndum og drepur nokkra sem hann telur svikara en Einar þambarskelfir er ekki einn af þeim, enda er afstaða hans hrein og bein. Hann skilur á milli skyldu og vináttu, leynir engu og konungur veit hvar hann stendur.

Þannig er frásögn Gríms og greinilegt af sögunni að Einar er hans maður og hegðun hans „rétt“. Ritstjórinn lætur það hins vegar ekki fljóta með hver lokin urðu á samskiptum Haralds konungs og Einars þambarskelfis í þeirri heimild sem hann þó segist nota. Konungur ætlaði samkvæmt heimildinni að vingast við Einar, þeir setjast að drykkju og konungur segir af sér frægðarsögur. Einar sofnað yfir ölinu og sögunum enda gamall og þreyttur. Konungur lætur Grjótgarð frænda sinn ýta harkalega við honum sem verður til þess að gamli maðurinn rekur hraustlega við og þá strunsar konungur út. Einari þykir sér mikil óvirðing ger og hann og menn hans drepa Grjótgarð, frænda konungs og þykir þá væntanlega fretsins fullhefnt. Konungur hefnir síðan frænda síns og menn hans bera banaorð af Einari og Indriða syni hans. Frá þessu segir í 63. kafla sjötta bindis af *Fornmanna sögum*. Það fylgir með þar að þessir atburðir hafi vakið svo mikla úlfúð með bændum að þá hafi ekkert vantað nema foringja

43 „Det maa bemærkes, at Einar Thambarskjælver blandt andre var kong Haralds bittere fjende,“ Grimur Thomsen, *Sagastykker I*, 33.

til þess að fara að konungi sínum. Grímur kveðst styðjast við 60., 61. og 62. kafla.

Þegar konungur nálgast bú Þóris á Steig grípur hinn slægvitri Þórir frumkvæðið, riður til móts við konung, segir honum í óspurðum fréttum frá komu sendimanna og fær honum féð sem þeir höfðu meðferðis. Hann segist hafa talið rétt að taka við því og geyma það fyrir konung þangað til þeir hittust. Svo segir hann konungi að á búi hans bíði veisla en hann þurfi að bregða sér frá. Veislan er uppspuni og konungur sér ekki meira af Þóri í þeirri ferð. Slægð hans er meiri en konungs ef eitthvað er.

Högn býður konungur stöðu lends manns en það vill hann ekki og ber fyrir sig sígild rök um að ekki sé heppilegt að sölsa undir sig hærri stöður en manni ber í samfélaginu. Högni er tryggastur konungi, hann er þegn til fyrirmyndar og vill ekki aðalstign, kærir sig ekki um að verða minnst metinn í hópi aðalsmanna.

Einnig mætti segja að þessir þrír sem hér hafa verið nefndir sérstaklega leysi samstarfsvanda sinn og konungsvaldsins með þrennu móti. Einn er hreinskilinn og stoltur og því fylgja engar hliðarverkanir, að því er Grímur segir, hann fjarlægir þær úr frumheimildinni. Einn beitir hyggjuviti og kannski undirferli og það dugir ágætlega. Sá þriðji er auðmjúkur og sinnir því sem honum hefur verið trúað fyrir í lífinu. Hann viðurkennir stétt sína. Þar vill hann vera fremstur meðal jafningja.

Það er með öðrum orðum hægt að umgangast konunga með ýmsu móti og hæfileikar duga andspænis tign enn sem fyrr í frásögn Gríms. Hann stingur því hins vegar undir stól þegar átök manna við konunginn enda með dauða eða flótta eins og í sögum af Halldóri Snorrasyni og Einari þambarskelfi.

Frásögn af Pálna-Tóka í höll Sveins tjúguskeggs⁴⁴ er fjórtánda sögu-brotið og snýst eins og hinar sem hér hafa verið nefndar um tign andspænis hæfileikum. Komi til átaka í þessum sögum ber sá sigur úr bítum sem hæfileikana hefur. Það fellur tæplega vel að hugmyndafræði miðalda en er dæmigerð rómantísk hugmynd,

Efnið í frásögn af Pálna-Tóka virðist ekki sótt í *Fornmanna sögur* en *Knýtlinga saga* var gefin út í þeirri ritröð árið 1828. Heimildir Gríms eru líklega handrit þegar hann vitnar einungis í söguheiti og kafla. Sé tekið úr *Fornmanna sögum* virðist alltaf vitnað til þeirra.

44 Sama rit, 69–71.

Sagan af Pálna-Tóka í höllinni er nokkuð dæmigerð fyrir efnisval og ritstjórn fyrra bindisins af *Udvalgte sagastykker I*. Að henni hefur áður verið vikið í tengslum við hliðartexta. Herforingjarnir Pálna-Tóki og Björn breiti snúast gegn Sveini tjúguskeggi, konungi og vinsældir þeirra, skynsemi og hetjuskapur verða þeim til björgunar meðan konungur hefur ekkert nema tign sína og falskan ráðgjafa. Ritstjóri lætur þess getið að Sveinn konungur hafi líklega verið með í ráðum þegar Pálna-Tóki drap föður hans, Harald blátönn, en nú hentar það konungi að sakfella Pálna-Tóka en hreinsa sjálfan sig. Jafnframt er í sögunni það endurtekna minni að konungur án fylgis er valdalaus maður. Konungstignin kemur ekki að ofan. Hún kemur frá þegnunum. Einarður vilji og dirfska duga best og það sannar Björn breiti í þessari sögu þegar hann sækir liðsmanninn sem eftir varð í klóm konungsmanna.

Í erfidrykkjunni afhendir Fjölnir konungi örina sem varð föður hans að bana, konungur lætur bera örina á milli manna og spyrja hvort þeir eigi hana og hvar þeir hafi þá síðast séð hana. Pálna-Tóki gerir lítið úr pólitískum klókindum Fjölnis og valdi konungs. Hann svarar spurningu konungs og segist þekkja sína ör. Hann hafi síðast séð hana þegar hann lagði hana á streng og skaut föður hans, Harald blátönn. Hermenn konungs snúast ekki gegn Pálna-Tóka vegna vinsælda hans og heiðarleika. Þeir svikulu og óhreinlyndu biða ósigur fyrir málfrelsi og dirfsku. Í *Sagastykker* er hins vegar sleppt að segja frá því atriði að Haraldur konungur blátönn var að hita á sér bakhlutann við bálið þegar Pálna-Tóki skaut örinni svo að hún gekk inn um aftari endann og út um þann fremri. Ef til vill hefur það vantað í handritið sem Grímur notaði eða lýsingin ekki verið talin líkleg til þess að vekja fögnuð. Eitt er það auðvitað að vera með í ráðum um föðurmorð en annað hversu sneypulega faðirinn og konungurinn var ráðinn af dögum.

Í frásögn af Þorgný lögmanni á Uppsalaþingi⁴⁵ birtist annar maður sem rétt eins og Pálna-Tóki vefur konungi um finger sér. Þorgnýr er ekki í hlutverki stríðsgarps, heldur öllu frekar rödd þjóðarsálarinnar og segir það sem hinir eru að hugsa. Orð snillingsins verða brennipunktur fyrir hugsanir almennings. Um þetta fjallaði Grímur víða í fræðigreinum sínum um íslenska menningu og bókmenntir og þetta var kjarnaatriði í deilum

45 Sama rit, 86–90.

hans við Heiberg þar sem í odda skarst út af málfrelsi. Heiberg fannst ekki sjálfsagt að hver sem væri gæti tekið til máls á opinberum vettvangi.⁴⁶

Vissulega stóð Snorri Sturluson oft með bændum og var á móti konungum í frásögnum sínum. Hér stendur þó ekki eingöngu hæfnin andspænis tigninni eins og í mörgum hinna sagnanna heldur kveður þjóðin upp dóm yfir konungi.

Ólafur konungur helgi, hefur sent Björn stallara á þing til þess að semja við Ólaf Svíakonung um landamæri og biðja dóttur hans sér til handa. Stuðningsmaður í ríki Svía er Rögnvaldur jarl sem var giftur systur Ólafs Tryggvasonar. Þegar málið er tekið fyrir á þingi Svía er gengið út frá því í texta Gríms að konungur sé vitgrennri en aðrir sem málið ræða. Hann þaggar niður í Birni stallara, heldur skammarræðu yfir Rögnvaldi jarli, espar Þorgný lögmann upp á móti sér og gefur honum kjörið tækifæri til að ráðast gegn sér. Þorgnýr les konungi pistilinn og getur sagt það sem honum sýnist vegna þess að yfirgnæfandi meirihluti bænda fylgir honum að málum. Fyrst telur hann upp dáðir fyrri konunga Svía en síðan vikur hann að ræfildómi ríkjandi konungs.⁴⁷ Þorgnýr er kunnugur hagsmunum bænda, hann er einn af þeim og konungstignin er enn sem fyrr vesældarlegt fyrirbæri ef þjóðin styður ekki konung sinn.

Þetta þurfti að segja í Danmörku um miðja nítjándu öld og í *Sagastykker* er það sagt á óbeinan hátt. Úr fornum, norrænum bókmenntum eru með öðrum orðum unnar dæmisögur sem segja lesendum, nánast með biblíusögusniði, hvað rétt er og gott.

Síðasta sagan í bókinni frá 1846 fjallar um sendimenn konungs sem reknir eru burt með smán þegar þeir reyna að ásælast eigur, lönd og tryggð bænda með því að sýna vald sitt. Enn einu sinni er hnykkt á því að konungur sé háður fylgi þegnanna og það er hæðst að dyggum fylgismönnum konungs. Sendimaður Magnúsar konungs er kallaður Sigurður ullahelgur, (væntanlega mikill um sig en mjúkur viðkomu), Annar hét „Gilli bagsplitte“ (bakrauf eða rassskora?) og hinn hafði enn verra viðurnefni, segir

46 Kristján Jóhann Jónsson, *Grímur Thomsen*, 142–153.

47 „Men denne konge, som vi nu have, lader ingen fordriste sig til at tale med sig, uden det, ham selv lyster at høre; dertil opbyder han al sin kraft, men lader sine skatlande gaa fra sig af svaghed og vankelmød ... Men vil du ei gjøre som vi sige, da angriper vi dig og dræbe dig og taale ei ufred og ulov af dig. Saa gjorde hine vore forfædre, der de styrtede fem konger i en sump paa Muleting, som vare fulde af samme overmod, som du mod os; sig nu i en hast hvad du beslutter,“ *Grímur Thomsen, Sagastykker I*, 90.

í endursögn Gríms. Svívirðingunum rignir yfir Sigurð ullarbelg og stuðningsmenn hans sjá þann kost vænstan að setja undir hann hest og hann ríður til skógar en foringi bænda fer í friði heim á bú sitt. Konungur getur fátt gert ef almenningur vill ekki fylgja honum.

Endursagnir þessarar bókar eru eins og vikið var að í upphafi, ætlaðar vaxandi borgarastétt sem var að draga valdataumana úr höndum aðals og konunga. Miðaldabókmenntir Íslendinga gefa mörg tækifæri til óbeinnar umræðu um það málefni og áhugaverð tengsl eru milli miðalda og nítjándu aldar eins og að hefur verið vikið.

Í *Sagastykker* II frá 1854 er ýmislegt með öðrum hætti en í fyrri bókinni með sama nafni þó að ritstjórinn segist í formála sínum stjórnast af sömu sjónarmiðum. Hinn ungi og róttæki magister í fagurfræði, Grímur Thomsen, er orðinn hátt settur embættismaður. Ef til vill skiptir það þó meira máli að milli þessara tveggja bóka hafði mikið gerst, Danir fengu stjórnarskrá og konungsvaldið varð ekki eins yfirþyrmandi og verið hafði. Jafnframt var eðlilegt að menn vildu ræða ímynd konunga í nýrri stöðu.

Með seinna bindinu er athyglisverður formáli. Þar segist ritstjórinn ef til vill hafa birt ansi marga texta sem lúti að mikilvægi íslenskrar sögu en segist þó hafa virt hið norræna samhengi.⁴⁸ Strax í fyrsta textanum eru slegnar kunnuglegar nótur þar sem jaðarsvæðin Færeyjar og Ísland koma við sögu. Hér er ekki vísað til heimilda í frásögn Gríms en ef efnið er tekið úr Sverris sögu eins og hún birtist í *Fornmanna sögum*, áttunda bindi frá 1834, þá eru úrfellingar miklar en ritstjórn beinist að því að draga fram hlut þeirra sem sækja að utan og vilja „reyna sverðin á mjaðarístrunum þeirra Víkverja“.⁴⁹

Sverrir konungur átti eins og kunnugt er ekki greiða leið að konungdómi. Hann kom frá Færeyjum með óvísan uppruna en var, samkvæmt þeim heimildum sem til eru um hann, afar málsnjall og slyngur herforingi. Í sögubroti Gríms er ekki vikið að uppruna Sverris eða sögu. Hann virðist eiga að standa sem einhvers konar tákni um sátt milli konungsvalds og þegna en frásagnir af honum eru bæði í upphafi og endi bókarrinnar. Í seinni bókinni er hlutfallslega miklu meira rými tekið undir ímynd kon-

48 „I Valget af efterfølgende Stykker har jeg ladet mig lede af samme Hensyn, som i den tidligere Samling. Jeg har hentet dem fra forskjellige Tider, og fra de forskjellige nordiske Lande,“ Grímur Thomsen, *Sagastykker* II, v.

49 *Fornmanna sögur. Eptir gömlum handritum. VIII. Saga Sverris konungs* (Kaupmannahöfn: Hið konúngliga norræna fornfræða félag, 1834), 117.

unga og Íslendingasögur en í þeirri fyrri. Minni áhugi virðist hins vegar vera á hinum unga hæfileikaríka manni sem kemur að utan, fátækur en með menningarlegt auðmagn í fórum sínum og ryður traustum embættis- og valdsmönnum úr sessi.

Í því hlutverki er þó Emundur lögmaður⁵⁰ en saga hans fylgir þræði Heimskringlu. Emundur var lögmaður Vestur-Gota. Hann var að sögn Gríms vitur, málsnjall, vel ættaður, ríkur og nokkuð slóttugur. Hann er beðinn um að tala fyrir hagsmunum Vestur-Gota því konungur hefur snúið gegn þeim og þeir eru milli steins og sleggju. Ólafur Sviakonungur er þeim reiður, telur þá holla Ólafi Noregskonungi en hann er of langt frá þeim til þess að geta veitt þeim vernd. Konungsvaldið er því með öðrum orðum ýmist of fjarlægt eða fjandsamlegt.

Vestur-Gotar voru hins vegar einungis lítill hluti þjóðarinnar. Emundur ferðast vítt og breitt og kemst að þeirri niðurstöðu að öllum finnst brotinn á þeim réttur og konungurinn á ekkert fylgi. Hann fer þá til konungs og segir honum þrjár dæmisögur um menn sem eltast við smáræði en missa það sem meira er vert. Konungur fordæmir slíkt framferði. Síðan fer Emundur og það rennur upp fyrir konungi að hann er sjálfur efnið í sögum Emundar og það er að sjálfsgöðu þekkt ævintýraminni að menn séu með dulbúnum frásögnum gerðir að dómara í eigin sök. Konungur sleppur frá þessu máli en vald hans minnkar og þrengist og sagan er eins og dæmisaga um stjórnarskrána sem var nýkomin og hafði dregið úr valdi konungs.

Einn kafli í seinna bindinu fjallar þó að miklu leyti um þemað í fyrri bókinni en það er frásögnin af Tóka Tókasyni,⁵¹ goðsagnakennt ævintýri sem að gerð minnir á sögurnar af Gyðingnum gangandi og Hollendingnum fljúgandi.⁵² Tóki er þó ekki rekinn áfram af illverkum sínum, nornir hafa skapað honum þau örlög að lifa tvo mannsaldra. Fyrir það borgar hann með því að hvergi getur hann unað sér lengur en tólf mánuði. Vegna þess að Tóki brýtur tímaramma venjulegs manns verður samband hans við söguna nokkuð sérstakt. Hann kann að segja frá horfnum konungum og hetjum.

Í sögunni af Tóka reynir ekki á sérstakar dyggðir, nema ef vera skyldi þá dyggð að standa sig þegar út í heiminn er komið. Tóki spreytir sig á

50 Grímur Thomsen, *Sagastykker* II, 1854.

51 Sama rit, 64–67.

52 Tóka þáttur Tókasonar er m.a. aðgengilegur í 2. bindi af *Fornaldarsögum Norðurlanda* í útgáfu Guðna Jónssonar.

þeim viðfangsefnum sem bjóðast og gengur stundum vel en stundum illa. Hann verður að horfast í augu við takmörk sín og þar með kemur í söguna nokkur íhugun um viðhorfið til einstaklingsins á rómantíska tímabilinu. Fyrir hvað stöndum við þegar til á að taka. Hversu haldbært er að trúa á mátt sinn og megin þegar allt kemur til alls?

Hetjan Tóki kemur til þriggja konunga í sögunni. Hann fær vist fyrir sig og menn sína hjá Hrólfi kraka með því að kippa úr sætum sínum þeim sem minna mega sín af hirðmönnum hans. Hjá Hálfu konungi bjóðast sömu kjör en þar verður Tóki að horfast í augu við raunveruleikann og sitja skör lægra með menn sína og um þetta orti Grímur í þekktu kvæði: „lakast var, að upp til ýta / annara jeg varð að líta, / en – ofan horfðu menn á mig.“⁵³

Hjá Ólafi helga stoppar Tóki lítið sem ekkert en heldur áfram för sinni á vit Hvíta-Krists. Hlutverk guðs yfirtekur stöðu konungsins í lífi hans og það gerði það kannski hjá öllum að lokum. Sambandið milli konungsins og guðs hafði lengi verið viðkvæmt umræðuefni í Evrópu árið 1854. Í sögunni af Tóka sem lifði tvo mannsaldra virðist hins vegar ljóst að einungis einn konungur er til sem aldrei hverfur. Er líklegt að þeir konungar sem hverfa hafi vald sitt frá honum eða geti líkt sér við hann? Ekki bendir saga Tóka til þess.

Niðurstöður

Þeir textar sem hér hafa verið raktir og ræddir, flestir frá 1846, eiga yfirleitt rót að rekja til konungasagna eða handrita þeirra. Val textanna og umritun dregur taum rómantískrar orðræðu, lofar frelsi, einstaklingshyggju og borgaralegar dyggðir en dregur úr hugmyndum um vald konunga og sneiðir að þeirri skoðun að það geti verið frá guði komið. Eins og vikið var að í upphafi þá hefur „hinn rómantíski vandi mótað viðfangsefni sögu-skoðunar og bókmenntagagnrýni.“ Það leynir sér ekki í þessum textum að Grími Thomsen var nokkuð mikið í mun að skrifa miðaldabókmenntirnar inn í samtímann og segja við lesendur: Þetta eru ykkar bókmenntir og í þeim speglast skapgerð ykkar og draumar. Ef þið lærið af sögu forfeðranna getur það orðið leiðarljós að nýrri framtíð. Miðaldabókmenntirnar, það eruð þið!

Sögubrot og kvæði Gríms Thomsen eru um dyggðugar hetjur. Stundum er bæði sögubrot og kvæði um eina og sömu hetjuna, sem þá er „endurunninn“ í mismunandi listformum, til dæmis mætti nefna Sverri konung eða Arnljót gellini sem fjölmargir Íslendingar þekkja úr kvæðum Gríms. Textarnir sem vísað er til í *Sögubrotunum*, teknir úr *Konungasögum* og *Íslendingasögum*, eru meðhöndlaðir eins og nokkurs konar „gullnar töflur“ sem – rétt túlkaðar – gætu vísað okkur veginn en tíminn vildi ekki tengja sig við þennan ritstjóra og skáld.

Sögulaus einstaklingshyggja yfirtók hina þjóðlegu og menningarlegu hetju. Hetjur hættu að vera samnefnarar þjóðernis og náttúru þegar almenningur missti trúna á þjóðerni og náttúru með tæknihyggju 20. aldar. Þá snerist þetta á annan veg og í stað þess að þjóðernið og náttúran væru burðarásar í hetjunni urðu hetjurnar eins konar auglýsingaskilti fyrir þjóðernið. Á tuttugustu öld voru mikilmenni og hetjur talin varpa ljóma á þjóðir en þjóðerni hetjunnar ekki lofsvert. Á tuttugustu og fyrstu öldinni virðist stundum eins og þeir einir séu raunverulegar hetjur sem græða háar fjárhæðir og/eða selja þjónustu sína fyrir óf fjár. Hetjunum getur þó orðið hált á því eins og dæmin sanna.

Það var eilítið kostuleg hugmynd hjá Grími Thomsen að halda að miðaldahetjur gætu orðið siðbætandi fyrirmyndir nútímamanna á Norðurlöndum en það er trúlega rétt að halda henni til haga. Þegar þetta er skrifað blasir margt vitlausara við ef litið er til þeirra fyrirmynda sem hæst virðast rísa og mestrar addáunar njóta. Rómantíska stefnan speglast enn greinilega í frásögnum af alþýðuhetjunni sem brýst inn fyrir múra valdsmanna og auðmanna og verður einn þeirra. Hins vegar höfum við sennilega gleymt því aðalatriði að hetjan þurfi að vera siðleg og bæta mannlífið með hegðun sinni og sterkum persónuleika. Ekki er ljóst hvort það horfir til framfara.

Hugmyndin um stutta hetjusögu af Íslendingi úr miðaldabókmenntum er rómantísk eins og skýrt kemur fram í *Sögubrotum* Gríms og spurning að hve miklu leyti það gildir um Íslendingaþættina líka og útgáfusögu þeirra. Ármann Jakobsson lætur í ljós þá skoðun að megineinkenni á forsendum þáttaútgáfa 20. aldar sé „þróun frá rómantískri þjóðernishyggju sem er ríkjandi á fyrri hluta aldarinnar sem leið til áherslu á form og innihald sem einkennir síðari hluta aldarinnar.“⁵⁴ Um það má ef til vill deila og halda því fram að rómantísk þjóðernishyggja birtist einmitt í því að rannsaka form

54 Ármann Jakobsson, *Íslendingaþættir*, 12.

og innihald stuttra, íslenskra hetjusagna úr miðaldabókmenntum og skrifa bækur um Íslendingaþætti. Ef það er svo getur leiðin ekki legið „frá rómantískri þjóðernishyggju og að áherslu á form og innihald“.

Nær er að spyrja hvort *Sögubrot* Gríms Thomsen (*Sagastykker* I og II) hafi frekar verið á réttri leið þegar hann las sögurnar á skapandi hátt og spurði hvort þær ættu erindi við samtímann.

HEIMILDASKRÁ

- Ármann Jakobsson. *Íslendingaþættir: Saga hugmyndar*. Studia Islandica 63. Reykjavík: Bókmennta og listfræðastofnun Háskóla Íslands, 2014.
- Finlay, Alison. „Thomas Gray’s translations of Old Norse poetry.“ *Old Norse Made New. Essays on the Post-Medieval Reception of Old Norse Literature and Culture*, ritstj. David Clark og Carl Phelpstead. London: Viking Society for Northern Research, 2007, 1–20.
- Fornmanna sögur. Eptir gömlum handritum*. VI. *Saga Magnúsar góða ok Haralds harðráða ok sona hans*. Kaupmannahöfn: Hið konúngliga norræna fornfræða félag, 1831.
- Fornmanna sögur. Eptir gömlum handritum*. VIII. *Saga Sverris konungs*. Kaupmannahöfn: Hið konúngliga norræna fornfræða félag, 1834.
- Genette, Gerard. Þýð. Jane E. Lewin. *Paratexts. Thresholds of Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Grímur Thomsen. *Íslands stilling i det øvrige Skandinavien, fornemmelig i literær Henseende: Et Foredrag holdt i det Skandinaviske Selskab, den 9de Januar 1846, af Grímur Thomsen, Mag. Art.* Kaupmannahöfn: Reitzel, 1846.
- . *Udvalgte Sagastykker I*. Kaupmannahöfn: Selskabet for Trykkefrihedens rette brug, 1846.
- . *Udvalgte Sagastykker II*. Kaupmannahöfn: Iversens forlag, 1854.
- . *Ljóðmáli I–II*. Reykjavík: Snæbjörn Jónsson, 1934.
- Guðjón Friðriksson. *Jón Sigurðsson. Ævisaga* I. Reykjavík: Mál og menning, 2002.
- Jón Yngvi Jóhannsson. *Landnám. Ævisaga Gunnars Gunnarssonar*. Reykjavík: Mál og menning, 2011.
- Kristján Jóhann Jónsson. „Abraham, Njáll og Byron.“ *Gripla* 13 (2002): 147–162.
- . „Með dauða kráku, drullu og stakan tréskó.“ *Skáldlegur barnshugur. H.C. Andersen og Grímur Thomsen*, ritstj. Katrín Jakobsdóttir. Reykjavík, Mál og menning, 2005, 12–37.
- . *Grímur Thomsen. Þjóðerni, skáldskapur, þversagnir og vald*. Reykjavík: Bókmennta- og listfræðastofnun Háskóla Íslands, 2014.
- Lefevere, André. Þýð. María Vigdís Kristjánsdóttir. *Þýðingar, endurritun og hagræðing bókmenntaarfsins*. Reykjavík: Þýðingasetur Háskóla Íslands, 2013.

- Lönnroth, Lars. *The Academy of Odin. Selected papers on Old Norse literature*. Odense: University Press of Southern Denmark, 2011.
- Man, Paul de. *The Rhetoric of Romanticism*. New York: Columbia University Press, 1984.
- Müller, Peter Erasmus. *Sagabibliotek med Anmærkninger og Indledende Afhandlinger*. Kaupmannahöfn: Dorothea fal. Schultz, 1817–1820.
- Nielsen, Sigurd. „Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug,” *Historiske Meddelelser om København* IV. Kaupmannahöfn: Selskabet for Københavns historie, 1954–1957, 225–364.
- Sumarliði Ísleifsson. *Ísland; framandi land*. Reykjavík. Mál og menning. 1996.
- Sveinn Yngvi Egilsson. „Óðinn sé með yður”: Fjölnismenn og fornöldin.“ *Guðamjóður og arnarleir. Safn ritgerða um eddulist, ritstj.* Sverrir Tómasson. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 1996, 261–294.
- . *Arfur og umbylting. Rannsókn á íslenskri rómantik*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, ReykjavíkurAkademían, 1999.
- Taylor, Charles. *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

ÁGRIP

Hetjur og hugmyndir. Um endurritanir og túlkanir Gríms Thomsen á fornum textum

Lykilorð: miðaldir, rómantik, þjóðerni, frelsi, túlkun, menning og hetjuskapur.

Grímur Þorgrímsson Thomsen varð doktor í fagurfræði og þar með brautryðjandi í íslenskri menningarsögu. Hann gaf út á dönsku (1846 og 1854) tvær bækur um það hvernig íslenskir miðaldatextar gætu orðið leiðarhnoða og viðmið í norrænni menningu. Grunnhugmynd hans er sú að hinn sjálfstæði miðaldamaður og víkingur sé forveri og nauðalíkur ungum borgara á nítjándu öld, treysti á mátt sinn og megin, þrái frelsi og sé tilbúinn að standa og falla með gjörðum sínum og hugmyndum. Hetjan stendur keik andspænis aðli, konungum og náttúruöflum. Slíkar hugmyndir áttu hljómgrunn í risandi borgarastétt. Hún var ekki fædd til valda eins og aðallinn en hagur borgaranna blómgaðist í skjóli iðnbyltingar. Lestur Gríms á miðaldatextum leitaðist við að renna sögulegum stoðum undir viðhorf þeirra sem sóttu af jadrinum og inn að miðju valdsins. Hugmyndir hans eru hreinræktað afkvæmi rómantísku stefnunnar og bækur hans minna á það hversu djúpar rætur þeirrar stefnu eru. Það gildir bæði um tengsl rómantíkurinnar við miðaldir og þau gildi sem hampað er í vestrænni menningu.

Í *Sögubrotum* sínum eða *Sagastykker*, túlkar Grímur miðaldatexta í því augnamiði að réttlæta hugmyndir og drauma norrænna borgara á nítjándu öld.

SUMMARY

Heroes and ideology. On Grímur Thomsen's rewriting and interpretation of medieval texts

Keywords: Medievalism, romanticism, nationality, freedom, interpretation, culture and heroism.

Grímur Þorgrímsson Thomsen became a doctor of Aesthetics and thus a pioneer in Icelandic cultural history. He published two books in Danish (1846 and 1854) about how Icelandic medieval texts could become a lodestone and a yardstick for Nordic culture. Thomsen's central idea is that the independent medieval man and Viking is the ancestor and template for the young citizen in the nineteenth century, relying on his strength and power, desiring freedom and ready to succeed or fail with his acts and ideas. The hero stands proud against nobility, royalty and the forces of nature.

Such ideas found resonance in an ascendant bourgeoisie that was not "to the manor born," but the industrial revolution saw *their* fortunes improve dramatically. Thomsen's reading of medieval texts looks to find historical support for the views of those who attacked the centre of power from the flanks. His ideas are an offspring of Romanticism, and his books show how deep its roots lie. This applies to both the connections Romanticism made to medieval times and the values of Western civilization.

In his *Sögubrot* (or *Sagastykker*) Thomsen interprets medieval texts with a view to justifying the ideas and aspirations of Nordic citizens in the nineteenth century.

Kristján Jóhann Jónsson

prófessor emeritus við Menntavísindasvið Háskóla Íslands

krjj@hi.is

Stakkholt 2B, íb. 702

IS-105, Reykjavík